

האקולוגיה החברתית באזור המטרופוליטני של תל-אביב

בשולי הסקר מטעם אוניברסיטת תל-אביב ניתן לזהות באזור המטרופוליטני בארבע גזרות של אזורים נפרדים: הצפון—היוקרתי; הערים רמת-גן, גבעתיים, בני ברק ופתח-תקוה במזרח; ריכוז של המעמד הנמוך בדרום תל-אביב ויפו; הערים חולון ובת-ים, שבהן מתגוררת אוכלוסייה ממעמד בינוני ובינוני-נמוך.

מטעם המרכז ללימודים אורבניים ואזוריים של אוניברסיטת תל-אביב הופיע לאחרונה סקר מענין בנושא האקולוגיה העירונית של האזור המטרופוליטני של תל-אביב (*). מחברי הסקר — אליהו בורוכוב, יונה גינצברג ואליה ורצברגר — מנתחים בסקר זה את הדיפרנציאציה המרחבית והתפרוסת הגיאוגרפית של האוכלוסייה באזור, תוך השוואה עם אזורים מטרופוליטניים אחרים בעולם.

1) תכונות גיל. בקבוצה זו נכללו שלושה משתנים: הגיל החיצוני של ראשי המשפחות, המייצג את השלב במחזור החיים שבו מצויה אוכלוסיית האזור; אחוז האוכלוסייה מתחת לגיל 14 המייצג את שעור הילדים באזור; וכן אחוז האוכלוסייה מעל לגיל 65, המייצג את מידת ההזדקנות של האוכלוסייה;

2) תכונות עדתיות של האוכלוסייה. כאן נכללו שני משתנים בלבד: אחוז ראשי משקי הבית שהם ילידי ישראל;

3) אורח החיים והרכב המשפחה. בקבוצה זו כלולים שני משתנים האמורים לשקף את סגנון החיים המשפחתי: גודל המשפחה מחד גיסא, ואחוז הנשים שאינן משתתפות בכוח העבודה (דהיינו, אחוז הנשים הבוגרות ש-אינן עובדות מחוץ למשק ביתן) מאידך גיסא;

4) תנאי החיים. כאן נכללו ארבעה מש-תנים האמורים לשקף את צפיפות הדיור ואיכותו: מספר הנפשות הממוצע לחדר; אחוז המשפחות המתגוררות בצפיפות גבוהה מאוד של שלוש נפשות או יותר לחדר; מספר החדרים בממוצע לדירה; וכן אחוז הדירות ה-

קיימות דעות שונות ביחס לתיחומו המדויק של האזור המטרופוליטני של תל-אביב. מחברי הסקר בחרו בהגדרה שלפיה כולל האזור את העיר תל-אביב גופא, וכן שש ערים בשכנותה — בת-ים, חולון, גבעתיים, רמת-גן, בני ברק ופתח תקוה.

כבסיס למחקר שימשו הנתונים שנתקבלו ממפקד האוכלוסין והדיור משנת 1972, וכן תוצאות הבחירות לכנסת בסוף 1973.

המשתנים הדמוגרפיים והכלכליים העיקריים

השיטה הסטטיסטית שבה נקטו מחברי הסקר היתה השיטה של ניתוח גורמים (factor)

(*) האקולוגיה החברתית של אזור תל-אביב רבתי; ניתוח סטטיסטי של נתונים ממפקד האוכלוסין והדיור 1972. תל-אביב, אפריל 1978.

ממעמד נמוך במקצת מזו של צפון תל-אביב. ניתן אפוא לזהות באזור המטרופוליטני ארבע גזרות: (א) הצפון היותרתי; (ב) הדרום ערים רמת-גן גבעתיים, בני ברק ופתח-תקוה כמזרח; (ג) ריכוז של המעמד הנמוך בדרום תל-אביב ויפו; (ד) הערים חולון וכתים שבהם אוכלוסיה ממעמד בינוני וכינוני נמוך.

התפרוסת לפי גודל משפחה

לעומת זאת, אם מסווגים את האוכלוסיה לקבוצות בהתאם להרכב המשפחה ואורח החיים, הרי מתברר כי קבוצות אלו נוטות להתרכז באזורים נפרדים המהווים למעשה מעגלים קונצנטריים סביב כיכר דיזנגוף. באזור של כיכר דיזנגוף בולט ריבוי משפחות קטנות בלי ילדים, ואילו במידה שמתרחקים ממרכז זה, עולה גודל המשפחה, בעוד שהגיל הממוצע של האוכלוסיה יורד. חישוב מקדמי המיתאם מצביע על מיתאם גבוה יחסית בין המרחק מכיכר דיזנגוף לבין מספר הנפשות במשפחה ($R = 0.60$), וכן בולט מיתאם גבוה עם אחוז האוכלוסיה מתחת לגיל 14 ($R = 0.67$).

הבטים אקולוגיים של המוצא העדתי

אשר להשפעת המוצא העדתי, הרי בניגוד למה שקורה בערים רבות בארצות המערב לא אובחנה במרחב המטרופוליטני התל-אביבי מגמה להתגבשות אזורים נפרדים על בסיס השתייכות עדתית משותפת. עם זאת נמצא שיש מיתאם מובהק בין שעור ראשי משפחות שהם ילידי אסיה או אפריקה לבין שלושה משתנים בסיסיים: המעמד החברתי-כלכלי, גודל המשפחה וצפיפות הדיור. הנתונים מצביעים על נטייה חזקה של יוצאי ארצות האיסלם להיות בעלי משפחות גדולות. יש גם מיתאם גבוה

קטנות בנות חדר אחד או שני חדרים; (5) הוותק. המדובר בוותק בשכונה, אשר נאמד על פי השנה שבה נכנסו המשפחות לדירותיהן באזור הנתון (לפי ממוצע חציוני).

(6) מעמד חברתי-כלכלי. בקבוצה זו נכללו חמישה משתנים: רמת ההשכלה, אשר נמדדה על פי חציון שנות הלימוד של האוכלוסיה הבוגרת (מעל גיל 18); אחוז עובדי הצווארון הכחול; השכר הממוצע של שכירים בוגרים; ההכנסה המשפחתית הממוצעת של משקי הבית שראשיהם שכירים, וכן אחוז המשפחות שבבעלותן מכונית פרטית.

(7) התנהגות פוליטית ודתית. כאן נכללו שני משתנים: אחוז הבוחרים שהצביעו באזור הנתון בעבור אחת משלוש המפלגות הדתיות בישראל בבחירות שהתקיימו לכנסת בסוף שנת 1973; וכן שעור ההשתתפות בבחירות לכנסת (דהיינו, אחוז המצביעים מבין בעלי זכות בחירה) באזור הנתון. משתנה אחרון זה אמור לשקף את מידת המעורבות הפוליטית והחברתית של תושבי האזור.

ההתפרוסת בהתאם למעמד הכלכלי-חברתי

אחד הממצאים החשובים של הסקר היה, כי קבוצות האוכלוסיה המשתייכות למעמד כלכלי-חברתי שונה נוטות להתרכז באזורים נפרדים, וכי אזורים אלה מתפרסים לפי גזרות. האזורים הנפרדים משתרעים בחלק הדרום של דרום תל-אביב וכן ביפו שבה ישנו ריכוז של מעמד נמוך, עם דיור נמוך וכל הנלווה אליו. אזור זה חוצץ למעשה בין החלק הצפוני של תל-אביב, שבו מתגוררת אוכלוסיה בעלת מעמד כלכלי-חברתי גבוה, לבין פרברי הדרום המאוכלסים בעיקר בבני המעמד הבינוני והבינוני נמוך (בתים וחולון), ואילו בפרברים שבמזרח (רמת-גן, גבעתיים, בני ברק ופתח תקוה) מתגוררת אוכלוסיה

בין מוצא עדתי לבין מעמד חברתי-כלכלי; מחקרים רבים מעידים על הבדלים מובהקים בהכנסה, רמת השכלה ועיסוקים כלכליים בין יהודים יוצאי המזרח התיכון לבין יוצאי אירופה. וכן קיים מיתאם גבוה בין שיעור ראשי משפחות שהם ילידי אסיה ואפריקה לבין צפיפות דיור גבוה ($R = 0.64$). התוצאה מכך היא שלמוצא העדתי יש הבט אקולוגי מובהק. אזורים שבהם מרוכזת אוכלוסיה ממעמד חברתי-כלכלי גבוה נוטים גם להכיל שיעור גבוה של יוצאי אירופה. מצד שני, באזורים שבהם מצוי ריכוז של אנשים ממעמד כלכלי נמוך יותר, ישנו שיעור גבוה של משפחות שראשיהן הם ילידי אסיה ואפריקה. במילים אחרות, הגורם החברתי-כלכלי מתואם במידה רבה עם הגורם העדתי של האוכלוסיה.

באזור המטרופוליטני של תל-אביב בולטת מידה רבה של דיפרנציאציה מרחבית; וזאת קודם כל בהתאם למעמד הכלכלי-חברתי מזה וגודל המשפחה מזה. השוואה עם ארצות תבל אחרות מראה, כי הדפוסים של דיפרנציאציה מרחבית זו דומים למדי לאלה שבערים של ארצות המערב.

התפתחות זו יכולה להיחשב כמאכזבת למדי. שהרי מדיניות המוצהרת של הרשויות הממשלתיות והעירוניות בישראל היתה למנוע את הדיפרנציאציה המרחבית הזאת ולעודד אינטגרציה חברתית של קבוצות אוכלוסיה שונות. הממשלה פיתחה מדיניות שיכון

שאחד הקריטריונים העיקריים שלה היה קידום המיזוג של אוכלוסיות שונות ובני עדות שונות. בייחוד בלט הדבר באזורים של מרכז הארץ, שבהם בוצעה מדיניות עקבית של עירוב שיכוני העולים עם שיכונים המיועדים לאוכלוסיה ותיקה.

אולם הצלחותיה של מדיניות אינטגרציה זו היו מוגבלות בהחלט. מחקרים שנעשו בשנות שנות של האזור המטרופוליטני של תל-אביב מעידים, כי שיכונים שנבנו בידי הממשלה ואוכלוסי בתושבים ממוצא מעורב, נהפכו במרוצת השנים להומוגנים יותר מבחינת הרכב האוכלוסיה. זאת משום שבעלי האמצעים ובעלי המקצועות החופשיים נטו לעבור ל"שכונות טובות יותר". ניידות זו השפיעה בכיוון לאחידות עדתית גוברת בשכונות אלו; בעיקר משום שיוצאי אירופה הרבו יותר לעזוב אותן ולעבור לשכונות ברמה גבוהה יחסית מאשר יוצאי אסיה ואפריקה. התוצאה מכך היתה, למשל, שביפו עלה ה"שיעור של יוצאי אסיה ואפריקה בקרב ילידי חו"ל במידה בולטת, תוך שנים מעטות (מ-34% ב-1961 ל-43% ב-1964).

המסקנה היא, כי בעוד שהמדיניות הממשלתית המוצהרת היתה בכיוון עידודה של אינטגרציה חברתית, הרי אמצעי המדיניות שנקטו כדי לעודד את האינטגרציה הזאת לא היו אפקטיביים ביותר.